

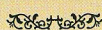
АХМЕТ ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТИ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
1996 жылдан бастап екі айда бір рет шығады
А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің

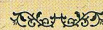
ЖАБАРШЫСЫ

A.Yesevi UTKU Bülteni / Вестник МКТУ им.А.Ясауи / Bulletin of IKTU named A.Yasawi

№ 3 (75)

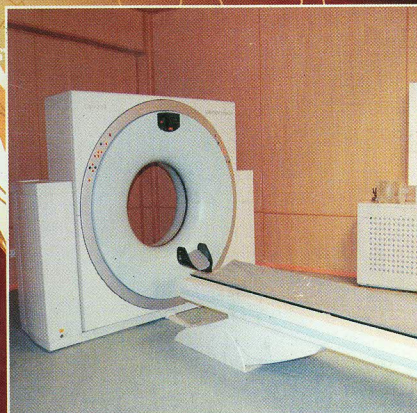
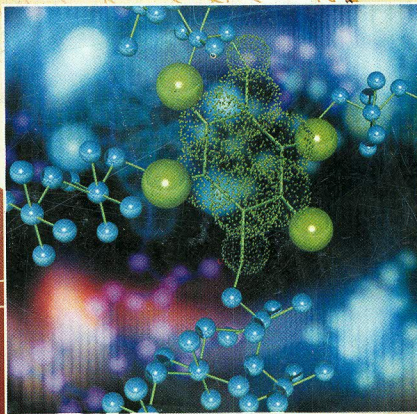
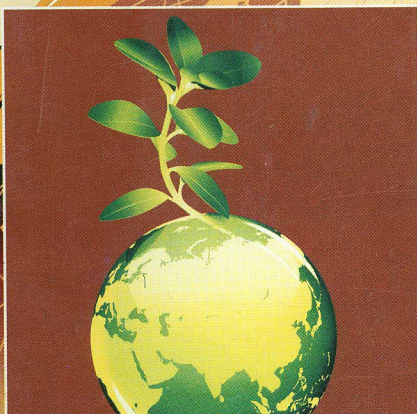

Қараша-желтоқсан

2011

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

С.Т.ҚАРҒАБАЕВА

экономика ғылымдарының кандидаты
Халықаралық Бизнес Академиясы

ЕРКІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ІС-ӘРЕКЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

В статье рассматриваются некоторые проблемы государственного регулирования деятельности свободных экономических регионов.

The problems of the government of free economic zones are considered and rational ways of their decision are offered in the paper.

Экономиканы мемлекеттік реттеу қажеттілігі айқын болып табылады, себебі нарық тиімді ұзақ мерзімді экономикалық дамуды, қайта өндірілмейтін ресурстарды орналастыруды, маңызды ғылымдарға, экологияға және т.б. қаржы салымдарын ынталандыруды қамтамасыз етпейді. Мемлекет, қоғам қажеттілігіне сәйкес экономика құрылымын қалыптастыруда жүйелі макрореттеуді және пайдаланатын экономикалық механизмдерді қамтамасыз ету керек [1].

Экономиканы мемлекеттік реттеу ерекшеліктері және спецификасы әлемдік экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде берілген елде басымды нарықтық шаруашылықтың моделімен анықталады.

Нарықтық механизмнің даму дәрежесіне және мемлекет қатысуының масштабына байланысты нарықтық экономиканың екі негізгі моделін бөлуге болады: либералдық және әлеуметтік бағытталған.

Осы модельдердің негізгі сипаттамаларын келтірейік:

Либералды:

- жеке меншіктің үстем болуы, нарық субъектілерінің еркіндігі, мемлекеттің араласпауы;

- мемлекеттік реттеу макроэкономикалық процестерде шоғырланған;

- мемлекет халықтың өмір сүру мәселелерін шешуде шеттелген.

Әлеуметтік бағытталған:

- маңызды мемлекеттік секторда аралас экономика;

- мемлекеттік және жеке құрылымдар үшін нарық алаңында мемлекет ойын ережелерін белгілейді;

- макроэкономикалық процестерді ғана емес, сонымен қатар шаруашылық субъектілердің іс-әрекетін де мемлекет тарапынан реттеу;

- белгіленген деңгейде халықтың денсаулығын сақтау, білім беру, мәдениет, баспана қажеттіліктерін мемлекет қамтамасыз етеді;

- жұмыссыздықты барынша төмендету бағдарында халықтың жұмыс бастылығын реттеу;

- халықтың табысын мемлекеттік реттеу [2].

Нарықтық экономика шарттарында мемлекеттік реттеу тікелей (инвестициялар, дотациялар, субвенциялар, бағалар) және жанама (несие, амортизациялық, фискалды саясаты) әдістерді пайдаланып, халық

шаруашылығының дамуына басқару органдары арқылы әсерін тигізу, экономиканың мемлекеттік, жеке және аралас секторларында макроэкономикалық мақсаттарды іске асыруға бағыттайды.

Әдетте, мемлекеттік реттеу үш негізгі элементтердің бар болуын талап етеді:

1. Экономиканың мемлекеттік секторы, яғни мемлекеттік реттеудің тікелей объектісі (қорғаныс өнеркәсібі, мемлекеттік пайдаланылатын жерлер, көліктің магистральды түрлері, коммуникациялар, әр түрлі салаларда меншіктің аралас түріндегі объектілер).

2. Ұзақ мерзімді жалпы мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру, мемлекет тапсырыстары және салық жеңілдіктері арқылы техникалық қайта жабдықтауға кепілденген нарықтың жасалуы, капитал сыйымды өндірістерді дамытуға пайдаланатын ұлттық табыстың маңызды үлесін бюджет арқылы дамыған қайта тарату жүйесінің болуы.

3. Экономикалық үрдістерді реттеуге, оларды нақты уақыт масштабында жобалауға және бақылауға мүмкіндік беретін, кешенді дамыған байланыс және ақпаратты өңдеу жүйесі.

Мемлекеттік реттеу стратегиясын іске асыру механизмі экономиканы монополизациядан айыру үрдістеріне тиімді әсер ету тетіктерімен қамту керек. Мұнда маңызды принцип тауар және қызмет өндірушілер арасында нақты бәсекелестің пайда болуы, ол деген құрылымды ақша-несие саясатымен қатар инфляцияны тоқтатуға, бағаны төмендетуге және сонымен бірге қаржы тұрақтылығын қамтамасыз етуге, ұлттық валютаны күшейтуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік реттеу жүйесі деп, біздің ойымызша, тек қана әсер ету әдістерін ғана емес, сонымен қатар ұйымдастыру құрылымдарды, құқықтық құжаттарды (заңдар, қаулылар және т.б.), оларды қабылдау, келістіру және бақылау рәсімдері, яғни халық шаруашылығын реттеу үрдістерін жүргізу үшін шарттар жасайтын элементтерді түсіну.

Мемлекеттік реттеу механизмінің негізгі элементтеріне жататындар:

- макроэкономикалық жоспар-жобаларды (индикативтік жоспарлау), оларды орындау механизмдерін әзірлеу;

- халық шаруашылығы құрылымына қатысты шешімдерді қалыптастыру (орталықтандырылған инвестицияларды таратып бөлу, мемлекеттік тапсырыстар, тиімсіз салаларды тұқырту бағдарламаларын әзірлеу);

- тікелей мемлекеттік бақылау саласына кірмейтін (салықтар, дотациялар, кеден ережелері, ақша-несие саясаты және т.б.) үрдістер үшін реттеу жүйесін әзірлеу [3].

Мемлекеттік реттеудің мәселелеріне жоғарыда келтірілген әдістер экономиканың барлық салаларында қолдануға болады, солардың ішінде еркін экономикалық аймақтар үшін және еркін экономикалық аймақтарды мемлекеттік басқарудың жалпы принциптерін анықтауға мүмкіндік береді:

1. Халық шаруашылығын дамытудың жалпы стратегиясын іске асыру позициясынан еркін экономикалық аймақты жасау, дамыту сұрақтарын дәлелдеу.

2. Еркін экономикалық аймақтың басқару механизмін қалыптастыруда мемлекеттік реттеудің ықпал ету саласын шектеу, құзыреттерді, қызметтерді және мақсаттарды нақты бөлуде, олардың өзара іс-әрекеттерінің үйлесімді механизмін іздестіру маңызды рөлге ие.

3. Еркін экономикалық аймақты жасаудың және дамытудың мақсатын таңдағанда тек қана сыртқы экономикалық басымды мәселелерді шешу емес, сонымен қатар жалпы экономиканы тұрақтандыру, ғылымның және өндірістің келешегі бар бағыттарды дамыту, жалпы шаруашылық және әлеуметтік мақсаттарды да шешу болып табылады.

4. Басқа әдістермен қоса еркін экономикалық аймақтың іс-әрекетін реттеуде ең алдымен экономикалық әдістерді қолдану, атап айтқанда салық, қаржы-несие, кеден саясаттары.

Мемлекеттік басқару жүйесінде жергілікті үкімет органдары үдеуші рөлге ие. Бұл еркін экономикалық аймақты басқаруға орынды, себебі, біріншіден, олар территориялық құрылым болып табылады, екіншіден, еркін экономикалық аймақты басқару бойынша өкілеттіліктің маңызды бөлігі жергілікті үкімет құрылымдарына беріледі.

Еркін экономикалық аймақ өңірлік саясаттың объектісі болып, жергілікті басқару органдарының реттеу саласына тап болады.

Шетел және отандық зерттеулерде аймақтық саясаттың ендігі құралдары жиі қарастырылады:

Меншікті басқару, соның ішінде:

- жаңа мемлекеттік кәсіпорындарды орналастыру немесе бар фирмаларды келелі мәселелелі аймақтарға ауыстыру;

- мемлекеттік кәсіпорындарды жекеменшіктендіру, жеке меншік фирмалардың акцияларын сатып алу.

Мемлекеттік және аймақтық субсидияларды және инвестицияларды өндірістік, әлеуметтік, көлік, экологиялық және басқа да инфрақұрылымдарға салу.

Салық саясаты (соның ішінде өндірісті ынталандыру мақсатында әртүрлі жеңілдіктер беру немесе салықтан толық босату).

Негізгі құралдардың амортизация мерзімін заң арқылы реттеу, атап айтқанда жылдам амортизацияға құқық беру.

Жеке меншік фирмалардың өнімдеріне және қызметтеріне мемлекеттік тапсырыстар беру.

Әкімшілік шаралар, соның ішінде:

- әкімшілік ғимараттардың және өндіріс объектілердің құрылысына тыйым салу, рұқсат, лицензиялар, сертификаттар беру және бақылаудың басқа да құралдары;

- ресурстардың бөлек түрлерін ұтымды тұтыну, нормалау (мысалы, құрылыс материалдары);

- келелі мәселелелі аймақтарға мәжбүрлі мемлекеттік келісім шарттар арқылы тапсырыс беру.

Әлеуметтік сипатты шаралар:

- аймақтық ерекше жұмысбастылық бағдарламалары, кәсіби дайындық, үй құрылысы, қоршаған ортаны қорғау және т.б.

- халықтың және өндірістің икемділігін ынталандыратын шаралар (мысалы, қоныс аударушыларға миграциялық субсидиялар немесе сыйақылар).

Жермен пайдалану, қоршаған ортаны қорғау және басқа салаларда құқықтық нормалар.

Макроэкономикалық реттеудің құралдары сияқты аймақтық саясаттың құралдары және шаралары, әдеттегідей, ынталандырушы және шектеуші, тікелей және жанама, белсенді және енжарлы болып бөлінеді.

Жоғарыда айтылған аймақтық саясаттың құралдарын еркін экономикалық аймақта да қолданады. Еркін экономикалық аймақтың ерекшелігіне байланысты жергілікті басқару органдары экономикалық, әкімшілік, әлеуметтік және басқа да реттеу шараларымен қолданады, олар еркін экономикалық аймақтың дамуына байланысты жетілдіріледі.

Жергілікті деңгейде еркін экономикалық аймақтың басқару жүйесінің негізгі принциптері және элементтері ендігідей болуы мүмкін:

1. Өңір өз жерінде еркін экономикалық аймақты жасай отырып жалпы өңірдің дамуын, әлеуметтік-экономикалық мақсаттарды және міндеттерді көздейді.

2. Еркін экономикалық аймақтың мақсаттарын және міндеттерін іске асыру үшін өз құзыретінің шегінде басқару органдары реттеудің барлық құралдарымен және әдістерімен пайдаланады.

3. Еркін экономикалық аймақты жасауды және дамытуды жоспарлау өңірді дамытудағы әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды қалыптастырудың маңызды элементі болып табылады және индикативті сипатқа ие.

4. Басқару органдары еркін экономикалық аймақтың шаруашылық субъектілерінің іс-әрекеттерін өңір мүддесіне қарай бақылау жүргізеді.

Еркін экономикалық аймақты жасаудың және дамытудың жоспарлауын жетілдіру жиынтықта еркін экономикалық аймақтың басқару жүйесінің элементі ретінде сыртқы экономикалық ортаны қалыптастыратын, ең алдымен ғылыми-техникалық, әлеуметтік, сыртқы экономикалық және басқа да мемлекеттік саясаттарын дәлелдеу деңгейін көтеруге бағыттау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Горбунов Э. Структурная политика в условиях эволюционного перехода к рынку //Экономист-1992. - №9. – С.161.
2. Орлов В., Уваров Ю. Рынок, но какой? //Известия, 1992. – 1 декабря.
3. Мырзалиев Б.С. Государственное регулирование экономики. Алматы: Нұр-пресс, 2007. - С.522.